

De mythe van de onveranderlijkheid

De mythe van de onveranderlijkheid

Veranderende opvattingen over Amsterdamse monumenten

Rede

uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van
hoogleraar Stedelijke identiteit en monumenten,
in het bijzonder van de stad Amsterdam,
aan de Faculteit der Geesteswetenschappen
van de Universiteit van Amsterdam
op woensdag 9 december 2015

door

Gabri van Tussenbroek

Dit is oratie 547, verschenen in de oratiereeks van de Universiteit van Amsterdam.

Opmaak: JAPES, Amsterdam
Foto auteur: Dirk Gillissen

© Universiteit van Amsterdam, 2015

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

*Mevrouw de Rector Magnificus,
Meneer de Decaan,
Beste collega's, familie en vrienden,*

Het is voor een belangrijk deel aan Jordanezen, krakers en het prostitutiebedrijf te danken dat er in Amsterdam nog zoveel oude huizen staan. Als het aan bepaalde visionairs had gelegen had de binnenstad er tegenwoordig heel anders uitgezien, was de Jordaan gesloopt en was een deel van de burgwallen veranderd in een socialistisch woonideaal.¹ Wethouder Han Lammers verklaarde in 1972 dat hij 'geen cent voor die zogenaamde romantiek en veelzijdigheid' van de oude wijken overhad (afb. 1).² Tijdens de wederopbouw werd goedkope, gestandaardiseerde systeembouw de norm,³ en omdat de oude vervallen stad niet meer paste bij de moderne utopie van de lichtende heilstaat waarin iedereen gelukkig zou zijn, moest alles eraan geloven. Als er in die periode geen onverzettelijke huisbezitters en activisten waren geweest, was er van het best bewaarde stuk van laatmiddeleeuws Amsterdam, tussen de Dam en de Nieuwmarkt, vandaag de dag nauwelijks meer iets over. Van hun actiebereidheid en oplettendheid plukken wij nog dagelijks de vruchten.

Tegenwoordig kunnen we met enige afstand terugkijken op die bewogen periode in de geschiedenis van de stad. Nu waarderen we romantiek en veelzijdigheid maar al te zeer en die waardering neemt nog hand over hand toe. De plannen om de historische binnenstad plat te gooien zijn van de baan. Verkeersvraagstukken, veranderende woonbehoeften, toenemend toerisme en andere problemen komen en gaan, maar oude gebouwen hebben al lang bewezen tegen de eeuwen bestand te zijn. Met een beetje onderhoud en goede wil staan ze er over honderd jaar nog steeds. Zulke oude gebouwen zijn een ijzersterk handelsmerk. Ze bepalen niet alleen hoe een stad eruit ziet, maar ook hoe er wordt geleefd en gewerkt. We beschouwen ze als dragers van de culturele identiteit van de stad, die midden in het heden staan, maar die tegelijk een brug weten te slaan naar eeuwen geleden. Over *hoe* we die stad willen behouden, daarover bestaat tot op de dag van vandaag een hardnekkig verschil van opvattingen. Dit staat eigenlijk loodrecht op een hardnekkige mythe die aan oude gebouwen, of beter gezegd, monumenten, is verbonden: de my-

Afbeelding 1 Wethouders Lammers en Kuijpers slaan eerste paal voor 376 woningen op Kattenburg, 15 oktober 1973

Bron: Archief van de Gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting, Stadsarchief Amsterdam

the dat je niets aan monumenten mag veranderen, de mythe van de onveranderlijkheid.

Waar is het verleden? Het verleden is weg, voorbij. Zelfs al hebben we die oude stad in veel facetten onder handbereik, dan nog is het moeilijk om te begrijpen in wat voor tijd en stad Rembrandt werkelijk leefde, hoe het levensgevoel van Breitner was, om je voor te stellen wat de Tweede Wereldoorlog betekende of om na te voelen hoe het was om in de jaren vijftig matroos op Kattenburg te zijn. De stad ruikt tegenwoordig anders dan vroeger, de mensen praten anders, ze zijn met andere dingen bezig. Ons gebouwd erfgoed is een eindige verzameling historische gebouwen, een archief in weer en wind,

waaraan alleen nog jongere exemplaren worden toegevoegd. Op veel van die gebouwen zijn we zuinig, door ze tot monument, tot cultureel erfgoed te verklaren. De gevels en de oude balken zijn er vaak nog wel, maar waarom die bouwwerken eigenlijk waardevol zijn, en in welke tijd en met welke middelen ze tot stand zijn gekomen, dat realiseren we ons doorgaans niet meer. Het aanpassen van die gebouwen aan de eisen en opvattingen van de eigen tijd heeft er bovendien voor gezorgd dat een deel van die gebouwen ‘ouder’ en ‘echter’ lijkt dan ze ooit zijn geweest. *Ze lijken* weliswaar onveranderlijk de tijd te hebben doorstaan, maar oude, gerestaureerde gebouwen geven voornamelijk weer hoe er in een bepaalde periode over de omgang met die gebouwen werd gedacht.

Klopt het dan wel dat onze monumenten een brug naar het verleden slaan? Hoe je met oude gebouwen omgaat, is sterk afhankelijk van de vraag hoe je die gebouwen waardeert en in die waardering ligt meteen een tijdgebonden keuze besloten. De toenmalige burgemeester van Amsterdam, Wim Polak, schreef in 1981 dat Amsterdam ‘letterlijk staat of valt met zijn monumenten, waarmee duidelijk is aangegeven waar het belang is gelegen van de zorg voor onze monumenten’.⁴ Met deze waardering, wég van de sloopgedachte, liet hij een verrassend nieuw geluid horen, waarvan de gevolgen tot in onze tijd voelbaar zijn.

Maar waar ligt de kritische grens? Wanneer staat of valt Amsterdam? Hoe waarderen wij onze omgeving? En wat voor consequenties heeft dat? Over waardering en de gevolgen daarvan gaat deze rede.

Stad in beweging

Een van de meest essentiële uitingen van menselijke cultuur, het bouwen van een dak boven je hoofd, kenmerkt zich door een enorme verscheidenheid. De ontwikkeling van de bouwkunst is een proces van natuurlijke selectie, met behulp van materialen, die op een bepaald moment in een bepaald gebied beschikbaar waren. Die materialen, doorgaans hout en steen, nodigden uit tot een bijna onoverzienbare experimenteerdrijf.

Er zijn allerlei soorten constructies en verschijnselen die je alleen in een bepaalde stad of regio tegenkomt. Tussenbalkgebinten vind je alleen in Nijmegen en 's-Hertogenbosch.⁵ In Groningen hadden ze de gewoonte om bakstenen vloeren op de verdiepingen van hun huizen te leggen en in Rotterdam vonden ze één rij palen als fundering onder hun huizen genoeg, terwijl er in Amsterdam liever twee rijen werden gebruikt. In het westen van Nederland werden vóór de zeventiende eeuw nauwelijks stenen gewelven gebouwd. De

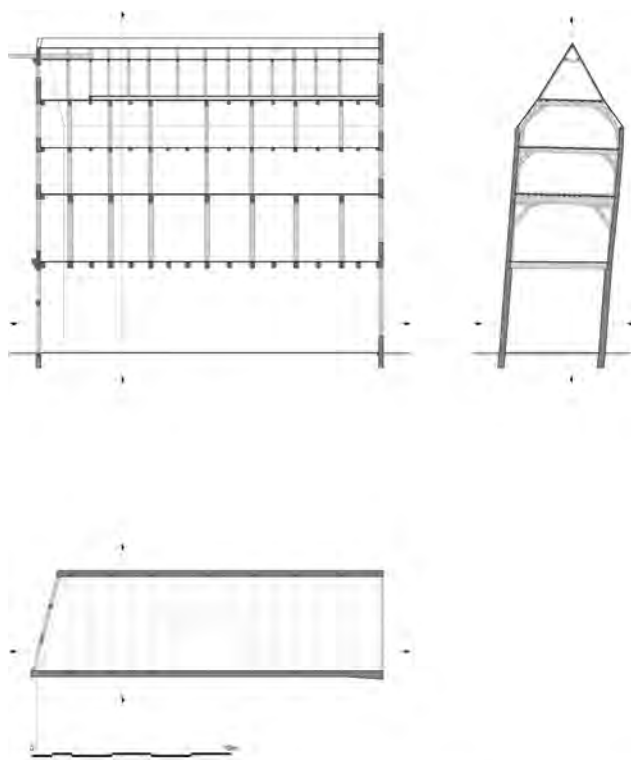
funderingstechnieken waren nog onvoldoende ontwikkeld en met stenen gewelven werden de gebouwen te zwaar, waardoor ze in de slappe Hollandse bodem zouden wegzakken. In Nijmegen echter bouwden ze in de elfde eeuw al rustig een gewelf in de ronde Valkhofkapel. Wanneer we klei in de buurt hebben en bedenken dat het handig zou zijn om die te gaan gebruiken om te bouwen, ontstaat de baksteen. Terwijl een Amsterdamse metselaar rond het midden van de zestiende eeuw al gewend was aan bakstenen die niet veel groter waren dan twintig centimeter, metselden zijn Groningse en Zutphense collega's in die tijd nog vrolijk met stenen die veel dikker en tien centimeter langer waren. Bevinden we ons aan een grote rivier, dan is er grote kans dat er op zekere moment natuursteen beschikbaar komt van handelaars uit het zuiden, maar de ene rivier voert andere natuursteen aan dan de andere. Gaan we in plaats van eikenhout grenen gebruiken voor de bouw van onze huizen, dan maken we geen samengestelde balklagen meer. Zo kent elke stad en elke regio zijn eigen, plaatsgebonden, bouwhistorische eigenheid.⁶

Heel anders is het met de eenheidsworst van materialen en constructies die in de twintigste eeuw aan hun opmars begonnen. De oplossingsmodellen om historische ontwikkelingen te verklaren, bewegen zich van klein naar groot. Dit is fascinerende materie en de spreidingszone die Nederland is, is op dit gebied nog allerminst goed onderzocht. Door dit soort verschillen en ontwikkelingen hebben alle Nederlandse steden een eigen identiteit, althans, dat veronderstellen we. We kunnen zonder problemen Maastricht van Arnhem onderscheiden of Kampen van Edam. Dat komt voor een belangrijk deel door wat we doorgaans aanduiden als de 'bouwtraditie', waardoor geen kerk, raadhuis of ander gebouw identiek is. Maar die plaats- en tijdgebonden bouwkundige oplossingen zijn natuurlijk maar een deel van het verhaal. Zij vormen voor een bepaalde periode in de geschiedenis de hardware van onze nederzettingen. Verandert het karakter van de nederzetting echter, hetzij door calamiteiten, neergang of voorspoed, dan zullen het gedrag en de ambitie van degenen die bouwen hier onherroepelijk op volgen. Er is nauwelijks een betere stad denkbaar dan Amsterdam om dat mechanisme te illustreren.

Nadat Amsterdam rond 1400 stedelijke allures had gekregen en de stad in 1421 en 1452 voor grote delen door verzengende branden in de as was gelegd, werd de stad herbouwd en ontstond een laatmiddeleeuwse binnenstad, waarvan de huizen tot in onze tijd zijn blijven staan. Althans, dat dachten we lange tijd. Maar naarmate er in de afgelopen jaren steeds meer oude huizen met eiken houtskeletten door middel van dendrochronologisch onderzoek konden worden gedateerd, bleek deze aanname onjuist. Het Houten Huys op het Begijnhof bleek niet van rond 1455 te dateren – zoals lange tijd was aangenomen – maar is pas in 1530 gebouwd. Het andere beroemde huis met houten

gevel, Het Aepje op de Zeedijk, is nog twintig jaar jonger. Ook andere huizen, waarvan werd gedacht dat ze uit de periode van kort na de brand van 1452 stamden, bleken vrijwel allemaal van na het jaar 1530 te zijn. Slechts één huis uit de vijftiende eeuw kon tot nog toe met zekerheid worden gedateerd: Warmoesstraat 90 uit 1485, het vooralsnog oudste huis van de stad (afb. 2).

Afbeelding 2 Warmoesstraat 90 uit 1485, het vooralsnog oudste huis van de stad

X Gemeente Amsterdam
 Bureau Monumenten & Archeologie | Alleen Monumenten
 X
 X
 Object:
 Warmoesstraat 90
 Naar opmeting van:
 Budding/Wilken Architecten 1988, D. Derksen 2012
 Getekend door: Jan-Willem de Winter 1:200 Schaal: Datum: 11-09-2014 Blad: 1

Tekening David Derksen/Jan-Willem de Winter – Monumenten en Archeologie

Kort samengevat bleek de datering van een twintigtal ‘oudste huizen’ tot een enorm gat in de geschiedenis van Amsterdam te leiden: niet 1452, het jaar van de grote stadsbrand, vormt de oudste *terminus post quem* voor het begin van ons overgeleverde huizenbestand, maar veel eerder het jaar 1530 of daaromtrent. Een enkele uitzondering daargelaten ontbreken er tachtig jaar in onze stadsgeschiedenis. Waar zijn al die huizen gebleven? Het antwoord is te vinden in het nog aanwezige huizenbestand van de stad zelf.

Het is een veelgehoord misverstand dat Amsterdam pas aan het einde van de zestiende eeuw, door de instroom van uit het Zuiden afkomstige handelaren ‘ineens’ tot de wereldhandelsmetropool is geworden die we allemaal kennen. Aan deze ontwikkeling ging een proces van ongeveer honderd jaar vooraf, waarin de stad al aan een enorme groei onderworpen was, die we echter in het stedelijk weefsel nauwelijks kunnen herkennen. Als we naar het vogelvluchtschilderij van Cornelis Anthonisz uit 1538 kijken (afb. 3), dan lijken we een statische stad te zien, die in grote mate ‘af’ is, maar dit beeld is bedrieglijk. Nog maar kort daarvoor had het stadsbestuur eindelijk een begin weten te maken met de definitieve versterking van Amsterdam. Na de brand van 1452

Afbeelding 3 Gezicht op Amsterdam in vogelvlucht, Cornelis Anthonisz, 1538

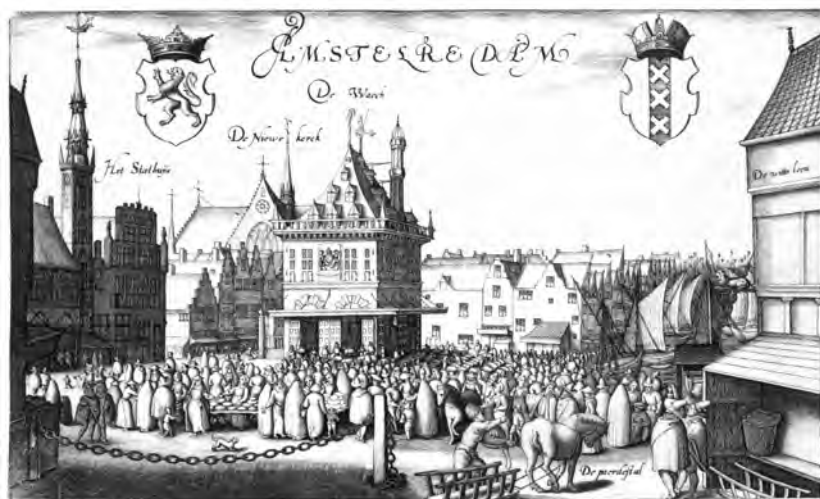

Bron: Amsterdam Museum

waren weliswaar pogingen gedaan om de burger in steen te laten bouwen, maar rond 1520 was Amsterdam nog steeds een houten stad. De Amsterdammer was nauwelijks te bewegen om geld te investeren in zijn huizen en duurzamer te gaan bouwen. In 1521 kwam daar verandering in. Geholpen door een keizerlijk decreet werd de verstening vanaf nu met kracht aangepakt. Er werd een bestuurlijk en administratief instrumentarium opgetuigd door in 1524 de eerste stadsfabrieksmeester te benoemen, door in 1528 de rooimeesters – de voorlopers van onze inspecteurs van bouw- en woningtoezicht – onder zijn leiding te plaatsen, een administratie bij te gaan houden én in 1531 een bouwverordening af te kondigen. Vanaf dit moment veranderde de houten stad langzaam in een stad van steen, en de huizen die vanaf nu werden gebouwd, vinden we van tijd tot tijd terug bij bouwhistorisch onderzoek, zij het dat de gevels sinds die tijd ingrijpend zijn gewijzigd.

Is dit succesverhaal nou toe te schrijven aan de vooruitziende blik van het Amsterdamse stadsbestuur? Ik vrees dat die vlieger niet opgaat. Beleid zonder draagvlak is slechts een dode letter. Daarom moet de Amsterdammer ook voor zichzelf goede redenen hebben gehad waarom hij nu opeens wel in steenen huizen zou willen investeren. De reden: vierkantemeterdruk en bevolkingstoename. De toestroom van nieuwelingen naar Amsterdam – in 1500 een stad met 10.000 inwoners, in 1560 een stad met 30.000 inwoners, in 1600

Afbeelding 4 De Dam rond 1570, met op de voorgrond de boter- en kaasmarkt

Bron: Collectie Atlas Splitgerber, Stadsarchief Amsterdam

een stad met 60.000 inwoners – dwong elke burger die ook maar enigszins de middelen daartoe had te reageren op deze ontwikkelingen. Als het even kon, bouwde hij groter en hoger. Dat daarbij een optimalisatie van het aantal vierkante meters dat op een perceel kon worden gerealiseerd, het meest profijtelijk werd geacht, laat zien dat de beweegredenen van mensen in vijfhonderd jaar niet zo heel erg ver uit elkaar lopen.

Een weerslag van de grote bevolkingstoename vinden we ook in het ruimtelijk beleid van de stedelijke overheid zelf. Langs het Damrak en het Rokin werden doorlopende kades aangebracht,⁷ op de Dam en daar omheen kocht de stad huizen om te slopen, zodat er meer ruimte kwam voor de handel (afb. 4).⁸ Ook elders in de stad werden aanpassingen doorgevoerd die het verkeer beter moesten laten doorstromen en die tot nieuw gerooide straten leidden, zoals de aanleg van het Rusland, in 1537,⁹ de demping van een spui tussen Oudezijds Voorburgwal, Nes en Amstel in 1550¹⁰ en de aanleg van de Turfmarkt.¹¹ Tussen de Oudezijds Achterburgwal en de stadsmuur werden in de eerste helft van de zestiende eeuw de Bethaniënstraat en de Koestraat aangelegd¹² en ook de Barndesteeg, de Oude Nieuwstraat, de Stormsteeg¹³ en de Korte Niezel stammen uit deze tijd.¹⁴ Eind 1550 werd ook de Oudezijds Kolk verbreed. Die was zo nauw dat schepen elkaar niet konden passeren, wat tot ruzies en vechtpartijen onder de schippers leidde. Het stadsbestuur besloot daarom enkele pakhuizen te kopen, deze deels te slopen en van nieuwe gevels te voorzien. Hierdoor ontstond ruimte om de Oudezijds Kolk veertig voet te verbreden.¹⁵

Aan de Nieuwe Zijde voltrokken zich in de eerste helft van de zestiende eeuw eveneens veranderingen in het stedelijk weefsel. Het Begijnhof breidde in 1511 uit, toen een terrein van de stad aan het hof overging.¹⁶ Aan de andere zijde van het Begijnhof werd in 1549 een huis afgebroken om de Wijde Begijnensloot wat breder te maken.¹⁷ Tussen Nieuwezijds Voorburgwal en Achterburgwal was in 1500 de Rosmarijnsteeg aangelegd.¹⁸ In 1532 kocht de stad nog eens een weg van twintig voet breed van het Sint Luciaklooster. Deze weg zou door het paterhof van het klooster worden aangelegd als verbinding van de Sint Luciënsteeg en de Rosmarijnsteeg.¹⁹ Ook hier was de stad dus bezig de infrastructuur voortdurend te verbeteren. In de archieven komen we regelmatig aankopen van huizen tegen.²⁰ Dat het verbeteren van de openbare ruimte een motief was, ligt voor de hand, maar dit streven, dat vaak de sloop van huizen tot gevolg had, stond wel haaks op de sterk toenemende behoefte aan woonruimte in de stad.²¹

In 1547 werd een keur uitgevaardigd die huiseigenaren verplichtte de door hen verhuurde kamers van een afvoer te voorzien, om ervoor te zorgen dat de bewoners hun afvalwater niet meer op straat zouden gooien.²² Dit wijst er

op, dat in deze tijd ruimtes, die aanvankelijk allerminst voor bewoning bedoeld waren, zoals zolders en opslagruimtes, als woningen werden verhuurd. De kohieren van de tiende penning laten tussen 1543 en 1562 een sterke toename zien van het aantal bewoners van de woningen in de stegen ter weerszijden van de Nieuwendijk, soms tot een verdrievoudiging toe!²³ In 1550 werd het besluit genomen om het erf dat direct ten noorden van de nieuwe Grimnessesluis lag te verkopen 'tot vermeerderinge van den huijsen binnen deser stede'.²⁴ Twee jaar later werd onderzocht of er 'tusschen sGravenstraet ende Dirck van Hasselsstege' nog ruimte kon worden gevonden 'om aldaer huysen te stellen'.²⁵ Dat lukte echter niet. In 1564 bood een deel van de Amsterdamse burgers een doleantie of smeekschrift aan de landvoogdes aan, waarin staat dat prijsstijgingen voortkomen uit de 'cleijnheijt der plaetsen ende nauwe betimmeringe' in de stad, en door 'die groete menichte van alderleije sorte van volcke, uijt vreemde landen' die hier kwamen wonen.²⁶ Het illegale 'buitentimmeren' – het bouwen buiten de stadsmuur – nam dan ook hand over hand toe: in 1514 waren het nog slechts 25 illegaal gebouwde huizen, in 1557 waren het er 416, in 1562 660 en in 1564 werden 964 illegaal opgetrokken bouwwerken buiten de muren geteld.²⁷ De behoefte aan meer huizen binnen de stad ging gepaard met een parallel opgaande behoefte aan meer openbare ruimte, voor markten en verkeer en met de noodzaak om 'ruijpmte ende berijff in der stede te maicken',²⁸ functies te herschikken en vervuilende en overlast veroorzakende ambachten en industrie naar de buitenranden van de stad te verbanen. Maar de oplossing bleef voorlopig dat de stad zichzelf opvrat, totdat daadwerkelijk werd besloten tot grootschalige uitbreiding van de stad.

Allicht werd het bij de gegeven omstandigheden in de loop van de zestiende eeuw steeds aantrekkelijker om je lage houten huis te vervangen door een kloek houtskelethuis van meerdere verdiepingen en stenen muren. Die investering zou zonder enige twijfel worden terugverdiend, de behoefte aan ruimte nam jaar na jaar alleen maar toe. Probeert u zich even een voorstelling te maken van Amsterdam in 1578: dertigduizend inwoners op een stadsgebied van tachtig hectare. Dat betekent omgerekend een bevolkingsdichtheid van 37.500 mensen per vierkante kilometer. Het is moeilijk om werkelijk betrouwbare getallen te krijgen, maar zelfs de stad die doorgaans boven aan de lijst van dichtstbevolkte steden ter wereld opduikt – Mumbai – haalt het met 29.650 inwoners per vierkante kilometer niet bij het Amsterdam van 1578. Hierna werd weliswaar de circa 18,5 hectare aan geconfisqueerde kloosterterreinen bij het stedelijke grondgebied getrokken, en werden de eerste en tweede uitleg gerealiseerd; maar het feit dat het bevolkingsaantal in de twintig jaren die volgden nog eens verdubbelde, maakte de problemen er niet kleiner op.

Het was deze uit zijn voegen barstende stad die zijn eigen gebouwen opvrat. Tal van ankerpunten die de Amsterdammer van 1500 houvast hadden gegeven en waarmee hij zich verbonden voelde, waren honderd jaar later verdwenen. Van de na 1452 inderhaast opgetrokken houten huizen bleef nauwelijks meer iets bewaard. Gestimuleerd door stedelijk beleid en persoonlijk winstbejag verruilde de ene na de andere Amsterdammer in de zestiende eeuw zijn oude houten onderkomen voor een duurzaam huis dat de eeuwen bleek te kunnen trotseren. De stad van de zestiende-eeuwse drukker en schilder Cornelis Anthonisz was zo veranderlijk als wat.

Panta rhei

Geachte toehoorders, door zover terug te gaan in de tijd kom ik weer uit bij het heden; bij de overvolle stad. Ook nu zijn vierkantemeterdruk en bevolkingstoename weer een hoogst actueel thema. In de krant lezen we berichten dat het ook voor middeninkomens moeilijk begint te worden om nog goede woonruimte te vinden in Amsterdam. Investeerders krijgen steeds meer Amsterdams vastgoed in handen en drijven de prijzen op. De prognoses voor het toerisme worden keer op keer naar boven bijgesteld. Op welk moment zijn de grenzen bereikt? Wanneer is de stad verzadigd? Welke oplossingen proberen we daarvoor te vinden en welke consequenties heeft dat voor onze monumenten? Hoe veranderlijk is onze stad? In de zestiende eeuw vrat Amsterdam zichzelf nog op. In 1613 en 1660 waren grootschalige stadsuitbreidingen het antwoord op de vraag naar ruimte. En ook in de late negentiende en gedurende de hele twintigste eeuw boden stadsuitbreidingen plaats aan nieuwe bewoners; bewoners die zich behalve door hun talrijke aanwezigheid ook kenmerkten door het steeds grotere aantal vierkante meters dat ze voor zichzelf in beslag namen.

Zagen we in de zestiende eeuw een inwisseling van de hardware van de stad, tegenwoordig lijkt zo iets niet meer mogelijk. Wie kan zich voorstellen dat we de gebouwen binnen de Singelgracht zouden 'singaporiseren'; ze inruilen voor hogere en modernere exemplaren, simpelweg vanwege het feit dat we daar behoefte aan hebben en we daarmee groter profijt zouden kunnen behalen? Gezien de tijd waarin we leven is het misschien wel een hoopvol gegeven dat we voor grootschalige sloop en nieuwbouw geen draagvlak vinden, maar dat is een ander thema. Ik kom hiermee echter wel bij de *waardering* die we voor onze leefomgeving hebben. Onder invloed van de romantiek zijn we sinds meer dan honderd jaar behept met een sentimentele liefde voor alles wat oud en maar enigszins schilderachtig is. Sinds 1961 is die liefde zelfs ver-

ankerd in een officiële monumentenwet. Ver daarvoor werd het Amsterdamse stadsbeeld al bezongen, door klinkende namen als Joost van den Vondel en Laurens Jansz Spieghel,²⁹ in stadsbeschrijvingen en in tekeningen, schilderijen en prenten. Het zelfbeeld van de stad was allerm minst statisch en verschoof al in de zeventiende eeuw langzaam richting kosmopolitisch en pluriform en van de oude binnenstad naar de Grachtengordel.³⁰ Maar tot het laatste kwart van de negentiende eeuw vond er – hoezeer de schilderachtigheid van de stad door individuen al werd gewaardeerd – geen reflexie plaats over de vraag of er misschien iets van die stad *behouden* moest blijven. De stad was en bleef een *ding*, dat je naar believen kon aanpassen wanneer de omstandigheden daarom vroegen. De stad was een gebruiksvoorwerp.

In grote lijnen bleef dat zo tot in de twintigste eeuw. Nieuwe architectuur, het opruimen van vervallen wijken en het realiseren van een nieuw levensideaal beheerste – zoals mijn voorganger op deze plaats heeft laten zien – in het begin van de twintigste eeuw het debat over de openbare ruimte.³¹ Dat is heel begrijpelijk: hoe vervallen Nederland er honderd jaar geleden uitzag kunnen we ons nauwelijks meer voorstellen (afb. 5).³²

Afbeelding 5 Overbevolkte krotwoningen in de Jordaan, circa 1913

Bron: Archief van de Gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting, Stadsarchief Amsterdam

Er ontwikkelde zich een stroming die wilde afrekenen met het verleden en juist alle nadelen die met de traditie verbonden waren wilde afschaffen: don-

kere, onhygiënische woningen, uitbuiting van de werkende klasse, enorme tweedeling in de maatschappij, ideeënloosheid waar het ging om nieuwe architectuur. Oud en nieuw bestreden elkaar in een arena van tijdschriften, genootschappen, discussies en politiek. Het was een breed gedragen, goed gefundeerde, overtuigende poging het verval te stoppen.

Toch klonken er ook andere geluiden. Om te begrijpen hoe groot de tegenstellingen waren, is het goed om eens te kijken naar wat in *De ontluistering van ons land* te lezen is, uit 1936. Volgens Cornelis Veth – een neef van Jan – was de hele Nieuwe Zakelijkheid gekenmerkt door geestelijke leegte en een gevolg van ‘zielloos cosmopolitisme’, dat Nederland tot ‘een wingewest van negermentaliteit, Amerikanisme en bolsjewistische traditie-haat’ maakte.³³ Met hun nieuwe vormen en materialen waren de producten van de moderne architecten kenmerken van exhibitionisme, gebrek aan goede smaak en willoosheid bij het grote publiek. Geen woord over het oplossen van problemen in achterstandswijken. De ‘secte van zon-aanbidders en doods vijanden der intimiteit’, bestaande uit zelfverheerlijkende moderne architecten, achtte Veth voor altijd verloren. Vijvers en plantsoenen rond een modern gebouw? ‘Saus over koude aardappelen.’ Het Hilversumse raadhuis? Niet meer dan een reclamestunt van architect Dudok.³⁴

Maar Veth geloofde in de ‘terugkeer van redelijkheid, bezinning en gevoel’ en was er daarom van overtuigd dat de bouwwerken die hij in zijn tijd zag verrijzen, ‘den mensch van het volgend geslacht onwaardig zullen zijn.’ Steeds meer tekenen wezen er volgens hem op, dat de mens vermoeid begon te raken van de ‘overbeschaving’.

Zoals we tegenwoordig allemaal weten, kon Veth dat gevoeglijk op zijn buik schrijven. De gebouwen waartegen hij fulmineerde prijken tegenwoordig vrijwel allemaal op de monumentenlijst. En dat plaatst ons voor een boeiend theoretisch probleem. Volgens Leopold von Ranke (1795-1886) moet het verleden niet met moderne criteria worden beoordeeld. Maar in de omgang met historische gebouwen ontkomt je daar niet aan en dat staat weer haaks op ons streven iets uit het verleden te willen beschermen en bewaren. Dat verleden is een uitdijend heelal,³⁵ en wat dertig jaar geleden van nul en generlij waarde werd geacht, prijkt nu op de monumentenlijst.

Het onderliggende motief daarbij is steeds de strijd tegen verandering en verval, maar we hebben nooit een antwoord gevonden op de vraag hoe die strijd het beste kan worden gevoerd, noch in theoretisch, noch in praktisch opzicht.³⁶ De Engelse kunsttheoreticus John Ruskin was in 1849 heel stellig in zijn mening: oude gebouwen kun je het beste met rust laten. Restauratie leidt alleen maar tot vernietiging van het gebouw en wat je ook doet, elke ingreep zorgt voor niet meer dan vervalsingen en ellende.³⁷ Een van de redenen dat

Ruskin nog steeds wordt genoemd, is dat hij zo radicaal weigerde verzet te bieden tegen de tijd. De in 1819 geboren Ruskin was een romantisch idealist, die het liefste zag dat oude gebouwen aan het verval werden overgelaten, in plaats van door eigentijdse restauraties te worden aangetast. Van zijn 39 boeken en duizenden tekeningen en aquarellen is voor de omgang met oude gebouwen zijn *The Seven Lamps of Architecture* uit 1849 het invloedrijkst geweest. 'Restauratie betekent de grootst mogelijke vernietiging van een gebouw, want er blijven zelfs geen brokstukken over, die in het geval van een instorting nog bijeen geraapt kunnen worden. [...] Zelfs wanneer je het oude, afgesleten werk exact in nieuw materiaal copieert, dan nog kan het resultaat niet die bijzondere waarde van het oude werk evenaren, want het oorspronkelijke werk [...] houdt de sporen vast die de regen en de zon erop hebben achtergelaten.'³⁸

Ruskin had een grote invloed op de theorievorming van de monumentenzorg. Maar hoewel zijn stellingname in het licht van restauraties uit zijn tijd moet worden gezien, zorgt een theorie van het helemaal nietsdoen in de praktijk uiteindelijk tot ultieme erosie en het verlies van het hele gebouw. Of dit nu is door natuurlijke aantasting of door slecht onderhoud, door stille verpaupering of door agressief menselijk handelen. Ruskin wijst ons hiermee op een Januskop: die van de historische wetenschap versus de instandhouding. In het huidige debat worden die twee voortdurend met elkaar verward, met als gevolg onhoudbare aannames en uitgangspunten in de theorie en tweeslachtige keuzes in de praktijk.

De 'eigentijdse' stad

De romantische waardering van gebouwen uit het verleden heeft een maatschappelijke consequentie, namelijk dat die gebouwen – als ze dan blijven staan – moeten kunnen worden gebruikt. In het verleden heeft dit alleen al in Amsterdam tot duizenden restauraties geleid. Restaureren betekent in feite herstellen in een oudere toestand; aanvullen wat verdwenen is, herstellen wat kapot is. Maar in de praktijk betekende het bijna altijd dat er bovendien iets nieuws werd toegevoegd en dat het gebouw werd aangepast aan de eisen van de tijd en aan de heersende opvattingen over het verleden. Gebouwen overleven hun bouwers, hun gebruikers en de tijd waarin ze tot stand zijn gekomen. Bovendien zijn ze onderhevig aan gebruik, slijtage en verval. Beperken we ons tot monumenten, dan is elk monument een interpretatie van wat het ooit is geweest, van latere generaties, die er hun eigen opvattingen op hebben geprojecteerd.³⁹

De suggestieve kracht van oude gebouwen is groot genoeg om ons ervan te overtuigen dat we iets echt zien. Maar, zoals architectuurhistoricus Kees Peeters het eens zo mooi formuleerde: 'Het oudste is het mooiste als wij het zelf gemaakt hebben.'⁴⁰ We worden wat dat betreft soms verschrikkelijk voor de gek gehouden. Wie in Amsterdam loopt, ziet op elke hoek wel een oud gebouw. Maar met wat speurwerk wordt al snel duidelijk dat de hoek Vijzelgracht/Prinsengracht, de Reestraat/Keizersgracht, de Nieuwe Kerkstraat/Amstel niet tot het verre verleden teruggaan, maar in feite producten zijn van de na-oorlogse beweging die het oude stadsbeeld in stand wilde houden (afb. 6).

Afbeelding 6 Reestraat 2/hoek Keizersgracht in 1957, 1969 en 1970

Bron: Monumenten en Archeologie

Toch heeft monumentenzorg er ook voor gezorgd dat er heel veel van de Amsterdamse binnenstad is bewaard dat wél teruggaat tot de zeventiende

eeuw of eerder. Voor de wetenschappelijke stadsgeschiedenis is dat van enorm belang. Wie iets wil weten over hoe de stad werd gebouwd en werd gebruikt kan niet zonder het bronnenmateriaal waaruit die oude gebouwen bestaan, laat ik daar duidelijk over zijn. Een coulissenstad kan misschien nog wel het gevoel van geschiedenis oproepen, maar wat die geschiedenis werkelijk *betekende*, kunnen we op dat moment niet meer onderzoeken en vaststellen.⁴¹ De verifieerbaarheid van het verleden is gelegen in zijn materiële en schriftelijke overlevering. In die zin voedt het verleden onze nieuwsgierigheid en historische behoefte, die we door innovatie van onderzoeksmethoden en -technieken steeds beter denken te kunnen bevredigen.

Daarom is het van wezenlijk belang voor het *kunnen* kennen van onze geschiedenis – ik spreek hier nu uitdrukkelijk als historicus – dat oude gebouwen in hun materiële verschijningsvorm worden geconserveerd, al dreigen daarvoor van verschillende zijden gevaren. Authenticiteit moet worden geconserveerd, wil ze überhaupt overleven. Maar hoever zijn we hierin bereid te gaan? De toestroom van toeristen brengt geld in het laatje en heeft voor een ‘industrialisatie’ van het erfgoed gezorgd.⁴² Elk jaar boeken de Amsterdamse musea bezoekersrecords. Daardoor bestaat er steeds meer vraag naar kamers, naar airbnb, neemt het fietsprobleem toe, bieden hotels geen duurzame vormen van arbeid voor Amsterdammers, is er overlast en verstopping. De populariteit van het historische Amsterdam leidt tot hetzelfde gevaar dat er ook honderden jaren geleden al was, namelijk dat de stad zichzelf opeet en vernieuwt, dat de erfgoedindustrie en het toerisme de historische gebouwen vernietigen. Hierbij ontstaat een eenzijdige legitimatie van het verleden: het erfgoed staat in dienst van economische belangen. Als dat gebeurt, wordt de stad in feite losgekoppeld van zijn eigenheid, maar is het slechts een product dat beantwoordt aan een consumptieve vraag. De eigenheid wordt dan in dienst gesteld van een geglobaliseerd economisch mechanisme en zal zich gaan aanpassen aan de behoefte van de bezoekende Japanner, Amerikaan of Chinees. Commerciële motieven infiltreren zodoende in het waardesysteem van de erfgoedzorg, zoals nationalistische motieven dat gedurende de negentiende en twintigste eeuw lange tijd hebben gedaan.⁴³ Ook de globaal aangestuurde duurzaamheidseisen gaan in de komende jaren ingrijpende gevolgen hebben voor ons monumentenbestand. Er ontstaat een generiek standaardisatieproces, waarin voor eigenheid en identiteit steeds minder plaats is.

Voor de oppervlakkige bezoeker en beschouwer maakt het misschien niet eens zoveel uit, of iets ‘echt’ is of slechts doet alsof. In die zin vind ik het prima dat er vijftig jaar geleden op grote schaal is gekozen voor reconstructie, om het Amsterdamse stadsbeeld overeind te houden. Maar voor het *verleden* van de stad, waarvoor ik als historicus verantwoordelijk ben, is het verschil

tussen 'echt' en 'namaak' van doorslaggevend belang. De gebouwde stad is een historische bron van de eerste orde, die in de eerste plaats tot uitdrukking komt in zijn materiële verschijning. 'Ohne Dinglichkeit, ohne Materialität ist Erinnerung nicht möglich', zei Hanna Ahrendt, maar in de afgelopen twintig jaar hebben we een beweging gezien die steeds meer in de richting van het opheffen van het eigenlijke monument gaat.⁴⁴ Sinds de *Nara Conference on Authenticity* in 1994 is ons begrip van authenticiteit gedestabiliseerd. Via een omweg zien we een wereldwijde erfgoedbeweging die naar believen vormgeeft en 'verbetert'. Volgens Nara is alles mogelijk, zo lang het verhaal van de 'out-standing values' maar geloofwaardig en waarheidsgetrouw kan worden *verteld*.

Zelfs van de meest banale architectuur kan een beschermenswaardig ding worden gemaakt, eenvoudigweg omdat we overal een *verhaal* over kunnen vertellen. Elke beschermingsmaatregel, maar ook elke ingreep in een gebouw kan worden gelegitimeerd met een verhaal, of zelfs meerdere verhalen. En verhalen betekenen identiteit. Dit begrip 'identiteit', dat ook in de naam van mijn eigen leerstoel staat, is uiterst kneedbaar, en we moeten dan ook uitkijken dat we juist door gebouwen tot erfgoed te verklaren niet een enorme devaluatie tot stand brengen. Postmodern relativisme, onaanraakbare, 'intangible' waarden, alles kan erfgoed worden, alles wordt vloeibaar. Als onze dagelijkse omgeving een identiteitsverlenende entiteit is, waarbinnen verschillende groepen zich parallel moeten kunnen herkennen en die tevens de drager is van 'branding', wordt alles mogelijk, en tegelijkertijd niets. In de woorden van Jukka Jokilehto: 'If all values are equal, then there's no real value any more'.⁴⁵

Beelden en verhalen zijn echter niet waardenvrij. Daarom hebben we de geschiedenis in materiële zin zo hard nodig, om iedereen, zowel in het heden als in de toekomst, in staat te stellen om telkens weer zijn of haar eigen verhaal uit het verleden te putten. Het is niet voor niets dat er in Syrië *gebouwen* worden vernietigd. Als de vandalen, die een paar maanden geleden de tempel van Baal in Palmyra met dynamiet te lijf zijn gegaan, alleen maar een ander *verhaal* over dat gebouw hadden verteld (afb. 7), hadden hun daden bij ons hoogstens schouderophalen tot gevolg gehad.

Vanuit de erfgoedsector wordt gestreefd naar een afgewogen omgang met gebouwen uit het verleden. Iets tot monument verklaren is echter niet genoeg. Er zijn ook andere belangen in het spel. In de bredere omgang met onze gebouwde omgeving houden we weliswaar rekening met cultuurhistorie, maar er zijn ook sociaal-maatschappelijke aspecten, economische aspecten, milieu-aspecten. En welke functie kan een gebouw hebben? De cultuurhistorische waardering van het verleden staat vaak haaks op de economische waardering

Afbeelding 7 De in augustus 2015 vernietigde tempel van Baal in Palmyra, Syrië; opname 3 oktober 2004

Foto auteur

van ons erfgoed. Een beschermingsbeleid kan alleen maar effectief zijn bij een goede inbedding en draagvlak en als er ook sprake is van handhaving. Het is een maatschappelijke keuze hoe het instrumentarium van de erfgoedprofessional wordt vormgegeven en dus ook hoe de materiële overlevering van historische bouwsubstantie wordt geregeld. De nieuwe omgevings- en erfgoedwet wordt gepresenteerd als een vermindering van regelzucht, maar in feite wordt het probleem van het behoud van cultureel erfgoed op het bord van de burger gelegd. Een overheid die eisen stelt zonder daar iets tegenover te zetten, loopt het gevaar zijn draagvlak te verspelen, ondanks het feit dat de gebouwen om ons heen voor verbondenheid en gemeenschappelijkheid zorgen. In de woorden van Willem Frijhoff geeft identiteit de verhouding aan tussen een persoon, groep of land en zijn omgeving.⁴⁶ Die omgeving is een factor van belang, maar dat betekent niet dat de waardering daarvan niet kan veran-

deren. Het verlies van iets eigens, dat er al lange tijd heeft gestaan, brengt een tegenbeweging op gang. In die zin werd de Franse Revolutie, toen overal oude kerken en kloosters tegen de vlakte gingen, ongewild het beginpunt van de waardering van monumenten.⁴⁷ Die waardering en die wil tot behoud liggen ook aan de basis om monumenten te restaureren, en ze zodanig vorm te geven, dat niemand eraan twijfelt dat ze alleen op deze ene plek thuishoren, en nergens anders. Maar, om nog steeds met Frijhoff te spreken: het selecteren, kneden en doorgeven van oude gebouwen maakt deel uit van een – wellicht onbewuste, maar toch – herinneringspolitiek.⁴⁸ Het is de zeventiende-eeuwse grachtengordel die op de werelderfgoedlijst staat. Amsterdam profileert zich daarmee en decreteert daarmee een deel van zijn identiteit in de wereld. En dus niet met de middeleeuwse binnenstad, niet met de negentiende-eeuwse ring, laat staan met de naoorlogse uitbreidingswijken. Dat onze zeventiende-eeuwse identiteit vooral een zeventiende eeuw van rijken is, van geprivilegieerden, van schaamteloze oligarchen die over de ruggen van anderen schatten vergaarden, daarbij staan we zelden stil. Het zeventiende-eeuwse erfgoed heeft in al zijn aantrekbaarheid en invoelbare individualiteit een bijzonder hoog elitair karakter. We weten nauwelijks hoe een timmerman of een bakker in die tijd behuisd was. De zeventiende-eeuwse dagloner, de gelukszoeker, de vluchteling, hij is niet zichtbaar in ons zeventiende-eeuwse erfgoed. De grote massa heeft nauwelijks sporen nagelaten in de stad. Hun onderkomens zijn al lang onherkenbaar getransformeerd of gesloopt, zij zelf leden een anonieem of zelfs kommervol bestaan, of eindigden op vreemde kusten in dienst van de VOC. Niettemin staan de Amsterdamse grachten voor 'onze' zeventiende eeuw. De geschiedenis filtert zonder weerga.

Veranderlijkheid

Al naar gelang onze eigen voorkeuren en invloeden, voeren we een onderhuidse *battle of the memories*. Hoe groot het aandeel van de herinneringspolitiek is die wij in ons dagelijks handelen willen toelaten, dat verandert. Het is onzinnig om te veronderstellen dat de slingerbeweging van de geschiedenis in onze tijd definitief tot stilstand zou zijn gekomen. Hoewel we het ons nu misschien nog niet kunnen voorstellen, zullen er in de toekomst wel weer initiatieven ontstaan die ingrijpende gevolgen hebben voor de stad. Anders dan vijfhonderd jaar geleden staan we tegenwoordig stil bij de vraag wat we willen behouden en herontwikkelen, maar onze opvattingen en ambities veranderen voortdurend. Misschien staat er inmiddels al wel een enorme olifant in de kamer: wij hebben democratisch besloten dat we erfgoed willen koesteren en

hebben daar een prachtig instrumentarium voor opgetuigd, maar tegelijkertijd staat dat erfgoed ons ook in de weg. De legitimatie van dit gebouwde erfgoed koerst zoals gezegd steeds meer aan op motivering vanuit het economische. Duurzaamheid, innovatie en economie zijn speerpunten van het beleid voor de toekomst, wat er toe zou kunnen leiden dat deze waarden gaan prevaleren en we ons meer en meer van de ballast van het verleden zouden willen gaan ontdoen.⁴⁹ Latere generaties zullen dan op termijn de gesloopte toestand vergeten zijn, zoals wij de stad van honderd jaar geleden niet meer kennen, en een nieuwe waardering plakken op hetgeen hun voorgangers hebben gebouwd.

Omgekeerd konden we veertig jaar geleden niet voorzien wat we tegenwoordig allemaal als erfgoed zouden bestempelen en beschermen, zoals naoorlogse wijken en portiekflats. De waardering voor oude gebouwen is in de afgelopen decennia geëxplodeerd. In Nederland zijn er sinds 1987 minstens 17.000 rijksmonumenten bijgekomen en maar liefst 36.000 gemeentelijke.⁵⁰ Alles lijkt erfgoed tegenwoordig. Pluralisatie van monumentwaarden en immaterialisering van onze monumenten worden gebruikt als argument om het materiële object maar niet zo belangrijk meer te vinden en ondertussen nog meer gebouwen te willen beschermen. De verbreding van het erfgoeddebat onder invloed van Belvedere heeft er ontegenzeggelijk toe geleid dat het individuele monument in strategisch opzicht nu veel beter is ingebed in zijn context.⁵¹ Maar daar kleven ook nadelen aan. Hebben we wel zoveel erfgoed nodig?⁵² En wat zijn de gevolgen voor de materiële omgang met het aanraakbare monument? Het gevaar van nivellering en devaluatie van monumentwaarden is in monumentenkringen nog nauwelijks besproken, op weg naar de aanwijzing van nog een nieuwer monument, en nog een aspect van onze cultuurhistorie, dat nog niet in de officiële canon van de cultuurbeschermers terecht was gekomen.

Wij hebben inmiddels uitstekende methodes om cultuurhistorische waardestellingen op te stellen,⁵³ maar adequate bouwhistorische waardenkaarten, die onderdeel vormen van bestemmingsplannen, ontbreken in de meeste steden en gemeenten van ons land. Dit geldt ook voor een bovengrondse Malta-wetgeving. Anders dan in de archeologie, wordt verdwijnende, historisch waardevolle bouwsubstantie boven de grond *niet* gedocumenteerd. Erosie is een natuurlijk proces, maar we moeten vaststellen dat we regelmatig te laat komen. Te laat bij verdwenen interieurs, betimmeringen, constructies, te laat ook bij gebouwen die zich lange tijd buiten het blikveld van de erfgoedprofessional hebben bevonden. Hoe zouden we nu aankijken tegen het Maupoleum? Waarom moest Post CS tegen de vlakte? Wie heeft het in zijn hoofd gehaald om het Wibauthuis te slopen (afb. 8)? Willen we dit gevoel van spijt

voorkomen, dan zijn we gedwongen nu keuzes te maken over gebouwen die we willen behouden voor de toekomst (afb. 9).

Afbeelding 8 Het in 2007 gesloopte Wibauthuis; opname 2003

Foto Han van Gool/Monumenten en Archeologie

Afbeelding 9 Rokin 99, ontwerp van Mart van Schijndel, 1990

Foto Edwin van Eis, 12 mei 2014

Dankwoord

Beste toehoorders, ik ben in de gelukkige omstandigheid dat ik in de afgelopen twintig jaar steeds inspirerende, gedreven en onafhankelijk denkende mensen op mijn pad ben tegengekomen. Dat betekent dus in feite, dat ik twee decennia heb gebivakkeerd tussen warhoofden, vakidioten en anarchisten. Ik beschouw dat als een groot voorrecht en ik wil dan ook een aantal mensen en instanties bedanken. Ik dank allereerst het College van Bestuur van de Universiteit van Amsterdam voor het in mij gestelde vertrouwen en de directie en management van Monumenten en Archeologie voor de ruimte die mij wordt geboden om deze leerstoel te bekleden. Esther Agricola en Lex Bosman noem ik in het bijzonder. Zonder hen zou deze leerstoel niet in het leven zijn geroepen. Maar daar ging natuurlijk een langere geschiedenis aan vooraf. Ad van Drunen heeft mij meer dan twintig jaar geleden laten zien welke rijkdom oude gebouwen herbergen, dat je er je vak van kunt maken om ze te bestuderen en dat je er nooit op uitgekeken raakt. Zonder hem was ik waarschijnlijk nooit in dit vak verzeild geraakt. Koen Ottenheym, die na mijn afstuderen mijn verdere academische loopbaan inluidde, dank ik evenzeer voor zijn grote en immer optimistische steun. Collega's bij Monumenten en Archeologie van de gemeente Amsterdam – te veel om op te noemen, maar met name de mannen van kamer 2.1. – zorgen er dagelijks voor dat ik nu al tien jaar een inspirerende werkomgeving en met liefde gezette koffie heb, en ik hoop dat we samen nog veel mooie tijden mogen beleven.

Ouders, lieve Tanja, vrienden, jullie zijn nooit ver weg, al lijkt ik misschien wel eens een andere indruk te wekken. Dit geldt ook voor de vele collega's in den lande en daar buiten, die ik in verschillende constellaties tegenkom, van KNOB tot SBN, van CGB tot AHF. Ik wil hier met name Edwin Orsel, Ronald Stenvert en Dirk de Vries danken voor hun jarenlange, vriendschappelijke samenwerking, wetende dat ik veel anderen daarmee tekort doe, door ze niet te noemen.

Ten slotte hier nog enkele woorden over de mensen die we nog niet kennen, maar van wie we als het goed is in de toekomst nog veel zullen horen: de studenten! Ik hoop in de komende jaren een brug te kunnen slaan tussen de wetenschap en de praktijk en daarbij jonge mensen vertrouwd te maken met ons vak. Ik wil ze laten zien, dat wanneer wij er als samenleving voor kiezen om iets van het verleden in onze leefomgeving te conserveren, daarbij de materiële verschijningsvorm voorop moet staan. Waarom zien die gebouwen eruit zoals ze eruit zien? En waarom staan ze juist daar waar ze staan? Ik wil de komende vijf jaar gaan onderzoeken hoe onze voorgangers in het verleden Amsterdam hebben opgebouwd en wat we daar voor de toekomst uit kunnen

leren. De fysieke verschijning van ons gebouwde erfgoed is daarbij het startpunt. De materialiteit van de gebouwde omgeving, de wooncultuur, de voorwerpen en de aanraakbaarheid daarvan blijven het uitgangspunt van waaruit ons vakgebied wordt gevoed en dat de kern vormt van ons streven. Zonder het fysieke historisch materiaal wordt het voor komende generaties vrijwel onmogelijk om zich met eigen ogen een beeld van het verleden te vormen.

Alles om ons heen is cumulatie van honderden jaren inspanning en investering, en slopen kan maar één keer. Slopen is verspilling en leidt op meerdere fronten tot verlies. Hoe geringer de materiële overlevering, des te geringer ook de aanraakbaarheid van onze verledens en des te hoger het abstractieniveau van onze narratieve constructies. En die laatste zeggen nou eenmaal meer over ons zelf en onze eigen tijd, dan over dat verleden dat we zo graag willen leren kennen.

Ik heb gezegd.

Noten

1. Met deze opening grijp ik terug op de column 'Monumenten verspillen', die ik schreef voor het *Maandblad Amstelodamum* 99 (2012), 145-146.
2. H. de Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling. De strijd om stadsvernieuwing*, Amsterdam 2010, 27.
3. J.E. Abrahamse, R. Noyon, *Het oude en het nieuwe bouwen. Amsterdam, de markt en de woningbouw*, Bussum 2007, 84-87.
4. 'Voorwoord', in: J. Balk et al., *Mens en monument. 25 jaar Stadsherstel Amsterdam*, Amsterdam 1981, 5.
5. H. Boekwijt, A. Van Drunen, 'Het middeleeuwse tussenbalkgebint opnieuw beschouwd', in: *Monumenten en bouwhistorie. Jaarboek Monumentenzorg 1996*, Zwolle/Zeist 1996, 19-28.
6. R. Stenvert, G. van Tussenbroek, *Inleiding in de bouwhistorie. Opmeten en onderzoeken van oude gebouwen*, 3e druk, Utrecht 2015. Zie over die eigenheid in een groter verband: A.M. Tung, *Preserving the World's Great Cities. The Destruction and Renewal of the Historic Metropolis*, New York 2001, 27-28.
7. J.C. Breen, 'Topographische geschiedenis van den Dam te Amsterdam', in: *Jaarboek Amstelodamum* 7 (1909), 99-196, 117-119; P.H.J. van der Laan, R. Bessem, *Resoluties van de vroedschap van Amsterdam 1551-1565*, Hilversum 2008, 197 en Stadsarchief Amsterdam (hierna afgekort als SAA), Archief van de burgemeesters, 5023, inv.nr. 2 (Groot Memoriaal 2), fol. 83v; I.H. van Eeghen, *Vrouwenkloosters en Begijnhof in Amsterdam van de 14e tot het eind der 16e eeuw*, Amsterdam 1941, 209; P.D.J. van Iterson, P.H.J. van der Laan, *Resoluties van de vroedschap van Amsterdam 1490-1550*. Amsterdam 1986, 36, f. 287; Van Iterson, Van der Laan 1986, 38, f. 291v en SAA, 5023, inv.nr. 2 (Groot Memoriaal 2), fol. 20.
8. Breen 1909, 119, 120 en 124, Van Iterson, Van der Laan 1986, 75.
9. J. Ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam. Vervolg van het tweede tijdperk. De ontwikkeling van Amsterdam*, deel 5, Amsterdam z.j., 56-57; A.E. d'Ailly, 'Het Rusland', *Jaarboek Amstelodamum* 32 (1935) 49-88.
10. M. Carasso-Kok, C. van Lakerveld, *Tussen Burgwal en Nes. De Amsterdamse Stadsbank van lening anno 1614*, Hilversum 2009, 31; Van Iterson, Van der Laan 1986, 93-94. Over deze spui verder: J. Ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam. Eerste tijdperk. De Amsterdamsche oudheid*, Amsterdam 1879, 190-191.
11. SAA, 5023, inv.nr. 2 (Groot Memoriaal 2), 16v-17, zie ook P. Scheltema, 'Het klooster der Nieuwe Nonnen te Amsterdam', in: P. Scheltema, *Aemstel's Oudheid of gedenkwaardigheden van Amsterdam*, Amsterdam 1885, 1-12, 9.
12. Van Iterson, Van der Laan 1986, 34-35.
13. Van der Laan, Bessem 2008, 64.
14. Van Iterson, Van der Laan 1986, 114-115; Van der Laan, Bessem 2008, 60 en 102.
15. W.H.M. de Fremery, 'De opkomst der Amsterdamsche haven', in: *Jaarboek Amstelodamum* 22 (1925), 23-110, 49; Van Iterson, Van der Laan 1986, 117; Van der Laan, Bessem 2008, 17-18.

16. J. Wagenaar, *Amsterdam in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen, voorregten, koophandel, gebouwen, kerkenstaat, scholen, schutterye, gilden en regeeringe*, tweede stuk, Amsterdam 1765, 368; Van Eeghen 1941, 319.
17. SAA, 5023, inv.nr. 2 (Groot Memoriaal 2), fol. 15v. Nog in 1564 werd een erf in eigendom van de stad aan het Begijnhof overgedragen om het hof aan de zuidwestzijde aan te plempen. Hiermee werd wel het water van de Nieuwezijds Voorburgwal versmald. SAA, 5023, inv.nr. 2 (Groot Memoriaal 2), fol. 100v/101. De metingen en rooing die door de fabrieksmeester, stadstimmerman en stadsmetseelaar in 1561 'achter ende over tRonde baghijn hoff, streckende vande zijder buijtencant' noordwaards waren verricht, hielden hier mogelijk verband mee. SAA, 5023, inv.nr. 2 (Groot Memoriaal 2), fol. 89.
18. J. Ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam. Derde deel*, Amsterdam 1881, 240-241; SAA, 5023, inv.nr. 1 (Groot Memoriaal 1), fol. 304v.
19. Van Eeghen 1941, 157 en 167.
20. Zie bijvoorbeeld SAA, 5023, inv.nr. 2 (Groot Memoriaal 2), fol. 32-34, met de aankoop van huizen aan de Nieuwezijds Dwarsstraat, op de Appelmarkt, de Plaats en fol. 42 betreffende een gedeelte van een huis ('drie voervaeken') bij de Haarlemmerpoort.
21. Zo werd op 26 januari 1548 een 'zeker erff' van Melis Boet 'offgeroijt gelegen op Ruck In anden Aemstel', op het Rokin dus, omdat op die plaats 'de sleeden zijn geordonneert'. SAA, 5023, inv.nr. 2 (Groot Memoriaal 2), fol. 10v.
22. C. Lesger, *Huur en conjunctuur. De woningmarkt in Amsterdam, 1550-1850*, Amsterdam 1986, 34; Joh. C. Breen, 'De verordeningen op het bouwen te Amsterdam, vóór de negentiende eeuw', in: *Jaarboek Amstelodamum* 6 (1908), 109-148, 123.
23. J.W. Verhey, 'Warmoesstraat, Nieuwendijk en Damrak in het midden van de zestiende eeuw', in: M. Jonker, L. Noordegraaf, M. Wagenaar (red.), *Van stadskern tot stadsgewest. Stedebouwkundige geschiedenis van Amsterdam*, Amsterdam 1984, 63-87, 78.
24. Van Iterson, Van der Laan 1986, 94. Ook in 1557 werd er nog een erf bij de sluis voor woningbouw bestemd. Van der Laan, Bessem 2008, 163.
25. Van der Laan, Bessem 2008, 43-44.
26. Geciteerd bij Lesger 1986, 42.
27. J. Ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam. Vierde deel*, Amsterdam 1884, 487; J.G. van Dillen, *Bronnen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven en het gildewezen van Amsterdam. Eerste deel. 1512-1611*. Rijks Geschiedkundige Publicatiën 69. 's-Gravenhage 1929, xxv.
28. Van Iterson, Van der Laan 1986, 101.
29. Vgl. A.J. Gelderblom (sam.), 'k Wil rijmen wat ik bouw. Twee eeuwen topografische poëzie, Amsterdam 1994, 9-11.
30. G.H. Janssen, *Nieuw Amsterdam*, Amsterdam 2014, 10. Zie http://oratiereeks.nl/upload/pdf/PDF-2082weboratie_Janssen_-DEF.pdf [22 september 2015].
31. V. van Rossem, *Stedenschennis. Stedenbouwkundige dwalingen*, Amsterdam 2014.
32. A. van der Woud, *Koninkrijk van sloppen. Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw*, Amsterdam 2010.
33. Cornelis Veth, 'Aan het gezond verstand', in: C. Veth, J.A.C. Tillema, J. Jans, *De ontluistering van ons land*, Den Haag [1936], 5-23, 6-7.

34. Idem, 9, 12 en 18.
35. Vgl. M. Halbertsma, M. Kuipers, *Het erfgoeduniversum: Een inleiding in de theorie en praktijk van cultureel erfgoed*, Bussum 2014.
36. Vgl. A. de Vries, 'Ruïnes in de literatuur', in: A.G. Schulte (red.), *Ruïnes in Nederland*, Zwolle 1997, 72-85.
37. W. Denslagen, *Romantisch modernisme. Nostalgie in de monumentenzorg*, Amsterdam 2004, 118. Vgl. W. Kemp, *John Ruskin (1819-1900). Leben und Werk*, Frankfurt am Main 1987.
38. Geciteerd bij W.F. Denslagen, *Omstreden herstel. Kritiek op het restaureren van monumenten. Een thema uit de architectuurgeschiedenis van Engeland, Frankrijk, Duitsland en Nederland (1779-1953)*, 's-Gravenhage 1987, 48-49.
39. Vgl. A.J.C. van Leeuwen, *De maakbaarheid van het verleden. P.J.H. Cuypers als restauratie-architect*, Zwolle 1995. Zie ook R. van der Laarse, 'Erfgoed en de constructie van vroeger', in: R. van der Laarse (red.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering*, Amsterdam 2005, 1-28, 5.
40. C. Peeters, 'Een oud verlangen naar het nieuwe', in: *Jaarboek Monumentenzorg 1991*, Zwolle/Zeist 1991, 8-25, 15.
41. Vgl. D.J. de Vries, *Verbrokkeld verleden*, Leiden 2001, 4.
42. M. Glendinning, *The Conservation Movement. A History of Architectural Preservation*, Abingdon 2013, 420.
43. Glendinning 2013, 420.
44. Glendinning 2013, 423 noemt dit 'Dissolution of the 'real monument'', en p. 429, 'dissolving authenticity'. Met dank aan Leo Hendriks en Jan van der Hoeve.
45. Geciteerd bij Glendinning 2013, 424.
46. Frijhoff 2011, 33.
47. Vgl. P. den Boer, 'Geschiedenis, herinnering en 'lieux de mémoire'', in: Van der Laarse 2005, 40-58, 44.
48. W. Frijhoff, *De mist van de geschiedenis. Over herinneren, vergeten en het historisch geheugen van de samenleving*, Nijmegen 2011, p. 41.
49. Frijhoff 2011, 21.
50. Peiljaar 2007. *Erfgoedbalans 2009. Archeologie, monumenten en cultuurlandschap in Nederland*, Amersfoort 2009, 59.
51. Stuurgroep Cultuur en Ruimte, *Karakterschetsen. Kennisagenda Erfgoed en Ruimte*, Amersfoort 2014.
52. Vgl. P. Meurs, 'Vormgeven aan de herinnering. Restauratie en bewaarzucht', in: *de Architect* (1992) 5, 52-59.
53. *Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek: Lezen en analyseren van cultuurhistorisch erfgoed*, Den Haag 2009.